

GUSZTÁV ADOLF

A LEGÚJABB KUTATÁSOK VILÁGÁNÁL

GUSZTÁV ADOLF halálának háromszázéves tavalyi fordulója (1932-ben) ismét ráterelte a figyelmet a harmincéves háború egyik legkiemelkedőbb egyéniségére. Nem említve hazáját, az akkor még kicsi Svédországot, mely tulajdonképpen Gusztáv Adolf munkásságának köszönheti felemelkedését, — rendkívül sokat foglalkoztak a hős svéd király személyével és működésével Németországban, mely legdicsőségesebb tetteinek volt nem egészen harmadfélvées színhelye. Hogy Gusztáv Adolf őszinte barátja volt a német nemzetnek, azt nem vonta kétségbe már közel másfélszáz esztendővel ezelőtt Schiller sem „A harmincéves háború története“ c. művében, de azért mégis kijelentette, hogy a hős király sok jótette között halálával szolgálta a legjobban Németország szabadságát... Schiller után másfélszáz esztendővel már nemcsak a közvélekedés, de a Gusztáv Adolfról szóló legkimerítőbb német történelmi munka (Johannes Paul: Gustav Adolf I—III. 1927—1932) is szembeszáll Schiller véleményével és csak a legteljesebb sajnálkozással emlékezik meg a hős király korai haláláról, mely útját vágta, illetőleg századokkal késleltette a német nemzeti egység kialakulását...

Hazánkat Gusztáv Adolf személye és működése abból a szempontból is különösebben érdekli, hogy elég szoros összeköttetésben állott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel (aki különben sógora volt Gusztáv Adolfnak), majd ennek halála után I. Rákóczi Györggyel. Gusztáv Adolf személyével 1675-ben már a magyar irodalomban is találkozunk egyő4lapnyi műben, mely „Kegyves Vitéz Avagy a néhai Felséges Sveciai király Gustavus Adolphus... rövid Historiaia“ címmel valószínűleg Debrecenben jelent meg és ma már csak egyetlen teljes példánya ismeretes (Kolozsvarótt).

Gusztáv Adolfot az ünnepélyek és megemlékezések majdnem kivétel nélkül mint a protestantizmus hősét és bajnokát állították az előtérbe. Magyarázata ennek kétségen kívül az, hogy a hős király a legnagyobb szolgálatokat a protestantizmusnak tette abban a széleskörű és véres küzdelemben, mely az új és régi hit követői között a XVII. század első felében kirobbant és mint harmincéves háború ismeretes a köztudatban. Ez a hosszú háború már 12 éve zajlott, mikor 1630 nyarán Gusztáv Adolf közvetlenül is bekapcsolódott abba. Szerepe jóformán harmadfél esztendeig sem tartott és közbelépésével mégis ő döntötte el annak a háborúnak a sorsát, amely Közép-Európában még 16 évig pusztított. Gusztáv Adolf halála után u. i. a franciák is felléptek — most már nyíltan — a nagy háború szereplői között, még-

pedig a protestánsok oldalán. Ebben a vállalkozásukban azonban a döntő szerepet az játszotta, hogy a svédok még királyuk halála után sem hagyták abba a harcot. Bátorította őket erre annak a tudata, hogy megmaradt számukra Gusztáv Adolf szellemi örököse, első munkatársa és barátja: Oxenstierna Axel, valamint azok a kiváló hadvezérek, mint pl. a fiatal Torstenson Linnard, Banér János, Horn Gusztáv — akik a nagy király mellett úgy megtanulták a hadvezetést, hogy győzelemről győzelemre vezették még Gusztáv Adolf halála után is a fegyelmet, de akkor már a Németországot sem kímélő svéd hadakat.

Hogy aztán a westfáliai békekötés biztosította a protestánsok vallásszabadságát és Észak-Európában Svédországot tette nagyhatalommá, azt a protestánsok és svédok most már nyilvánvalóan Gusztáv Adolfnak és tanítványainak köszönheték. Gusztáv Adolf tehát nemcsak a protestáns vallásszabadság bajnoka, hanem felemelője egy kicsi északi nemzetnek, amely XII. Károly merészsége miatt ugyan kénytelen volt a XVIII. század elején a nagyhatalmi vezetést átengedni másoknak, de szellemi téren az északi államok sorában még máig is megtartotta ezt a vezetést. Hogy ezt a nemes svéd nemzet Gusztáv Adolf otthoni munkájának és az ő szellemének köszönheti, azt a visszatekintő világ a király személyével kapcsolatban már kevésbé tudja. Mert ha tudná, jobban kidomborította volna Gusztáv Adolftól való megemlékezésében a nemzeti hőst és országának naggyá tevőjét. Lehetőség ugyan, hogy a hős svéd királynak ez a munkássága a megemlékezőket közelebből nem érdekelte, de így egyoldalúan látják Gusztáv Adolf szerepét, mert ő elsősorban svéd nemzetéért harcolt németországi vállalkozásában is. Nemzetével megvalósította a maga korában azt, amit ő utána két évszázaddal Széchenyi Istvánunk mint megvalósítandót rajzolt a magyarságról: „Megtartani az emberiségnek, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen mivoltában kifejteni, erőit, erényeit nemesíteni s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához — az emberiség feldicsőítéséhez vezetni.“ Ha valakire, úgy Gusztáv Adolfra el lehet mondani, hogy megtartotta, felemelte nemzetét, erőit, erényeit nemesítette, egy szóval naggyá tette.

Egy nemzet felemelése és naggyá tétele kit érdekelhetne pedig most jobban, mint felekezeti különbség nélkül minket, akik most szintén emelkedésre kell hogy gondoljunk. Érdekel ez a múlt azért is, mert néhány szála összefonódik a mi múltunkkal. Gusztáv Adolf u. i., mint már említettem, sógora volt a nagy erdélyi fejedelemnek, Bethlen Gábornak és vele még németországi szereplése előtt erőteljes diplomáciai összeköttetésben állott. Együttes támadásuk szándékát megakadályozta ugyan Bethlen 1629 november 15-én bekövetkezett halála, — a svéd összeköttetések azonban kiterjedtek Bethlen utódjára, I. Rákóczi Györgyre is. Mielőtt azonban ennek eredményei lehettek volna, majdnem pontosan három évvel Bethlen halála után, meghalt a svédok királya is, 1632 november 16-án. Hazánkban tehát mindenkit érdekelhet az északi nagy király pályafutása.

GUSZTÁV ADOLF unokája volt a svéd főnemesi családból származó Wasa Gusztávnak, aki hazáját 1521-ben felszabadította a zsrnok

II. Keresztély dán király uralma alól. A VIII. szóban megalakult Svédország u. i. sok viszontagság után Margit norvég és dán királynőt választotta meg királynak. A svédek azonban nem tudtak megbárakozni a Kalmárban megkötött únióval. Több felszabadulási kísérlet után végre Wasa Gusztáv diadalmaskodott és 1523-ban királya lett Svédországnak. 1524-ben népével kilépett a kalmari únióból. Felvették a lutheri reformációt és a király a lefoglalt egyházi javakból fizette ki Svédország adósságait.

Wasa Gusztáv családjának is biztosította az uralmat. Ennek igen nagy jelentősége volt, mert a Svédországnál hatalmasabb Dánia választó-ország volt és így erejét Svédországgal szemben szerfelett gyengítették a királyválasztásokkal járó zavarok és a nemesség nagy előjogai. Wasa Gusztávot a trónon fiai, XIV. Erik, majd III. János követték. III. Jánosnak Jagelló hercegnő volt a felesége és mert kihalófélben volt a Jagello-dinaszda, Zsigmondfiátakatholikus vallásban neveltette. így remélte megszerezni számára a lengyel trónt. Mikor Báthory István király fiörökös nélkül halt el, a lengyelek meg is választották Wasa Zsigmondot. Katholikus vallása miatt azonban az evangélikus svédek meggyűlöltek. Letették a trónról és nagybátyja, a szigorúan evangélikus vallású és erős akaratú Károly herceg mellé állottak. Hosszas harcok után ő lett IX. Károly néven a svédek királya és a központosításra törekvő királyi hatalomnak ügyes gazdasági intézkedésekkel, valamint körültekintő külpolitikai törekvésekkel a megalapozója. Ennek a IX. Károlynak és második feleségének, a kisebb északi német fejedelmi családokkal rokon, egyszerű, de szigorú erkölcsű holsteini Krisztinának a gyermeke volt a Stockholmban, 1594-ben született Gusztáv Adolf.

Nevelését édesatyja a német egyetemeket megjárta, kiválóan képzett, polgári származású Skytte Jánosra bízta, akinek egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy a hevesvérű, gyorsan cselekvő királyfi természetét mérsékelje és atyja kívánságára különösen a kötelességtudásra és felelősségérzésre ránevelje. Bámulatos könnyedséggel tanulta a királyi tanítvány a nyelveket. Svéd és német anyanyelvéhez hasonló folyékonyssággal beszélt hollandusul, franciául, olaszul és latinul. Jól értette a spanyolt és az angolt, sőt valamelyest tudott az oroszhoz és lengyelhez is. Nagy kedvvel érdeklődött az idegen országok földrajza, történelme iránt, de legjobban érdekelte a haditudomány. Édesatyja már korán magával vitte a táborba és a tehetséges ifjú még mintaképet is választott Orániai Móricban, a németalföldi szabadságharc győzelmes hadvezérében. Kedvenc írói voltak a klasszikusok és az újak közül a kiváló holland jogtudós, Grotius. Édesatyja csak örömmel látta fia tudós hajlamait is, hisz folytonosan serkentette főnemeseit is arra, hogy taníttassák fiaikat, különben megfosztja őket örökségüktől és rangjuktól.

Tizenhét éves volt Gusztáv Adolf, mikor 1611-ben a trónra került. Örökségül két háborúját vette át atyjának, aki nyugaton a dánokkal, keleten pedig az oroszokkal folytatott harcokat. Gusztáv Adolf még pénzbeli áldozatok árán is, de befejezte a küzdelmes dán háborút, így az akkor még dán uralom alatt lévő délnyugati Svédországból

viSSzaszerezte Göteborgot. Ezzel a svédek ismét kijutottak az Északi-tengerpartra. Felszabadult svéd erőit most az oroszok ellen fordíthatta. Hűséges támogatói voltak a finnek, kik ebben az időben a svédek alattvalói voltak. Az 1617-ben befejezett orosz háborúval Karélia és Ingermanland Svédországnak jutott és jogigényt nyertek még Livlandra is. Így vetették meg lábukat a Balti-tenger keleti partjain.

Már a dán és orosz háborúk folyamán is sokat tett a fiatal király az ország belügyeinek megszilárdítására. Reformjainak nagyobb részét azonban az orosz háború befejezése után igyekezett megvalósítani. Kitűnő tanácsadója volt Oxenstierna Axel, aki nagy tehetségeit németországi egyetemeken fejlesztette ki. Még csak 28 éves volt, mikor a trónra lépő fiatal király ezt a svéd nemest nevezte ki birodalmi kancellárnak. A nyugodt és megfontolt Oxenstierna szerencsésen egészítette ki a merész és hirtelen akarató fiatal királyt, aki okosságával és jóakarásával hamar megszerezte nemzete szeretetét. Megbékítette azoknak a főnemeseknek a leszármazóit is, kiknek hozzátartozóit királyi atya kathókus érzelmeik és pártállásuk miatt kivégeztette. Az elmene-külteket hazahívatta. Ezzel megszüntetett minden széthúzást az országban. Noha atya, sőt részben már nagyatyja hozzászoktatták a svéd alattvalókat ahhoz, hogy a királyi akaratnak engedelmeskedjenek, Gusztáv Adolf nem tesz semmit a birodalmi tanács megkérdezése nélkül. Mindig figyelembe vette a birodalmi rendek képviselőit is, melyből nem hiányoztak a svéd parasztek sem. Megjavította a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, véglegesen megalapozván ezzel a svéd bürokrácia mintaszerűségét és abszolút becsületességét. Gondja különösen kiterjedt arra, hogy a legkisebbeket is megvédje a nagyobbak önkénye ellen és életlehetőségei mindenkinek egyaránt biztosítva legyenek. Nem is volt az országban sem szertelen gazdagság, sem nyomorúság, hanem becsületes egyszerűség, meglegegettség, tiszta erkölcsök, mély vallásosság és a hazához való ragaszkodás; — megvédéséhez és megnagyobbításához pedig elszántság és vitézség.

Svédországnak a legfőbb jövedelme a vas és réz volt. Már a legrégibb időkben a vas anyaországának mondották és oly jó vasat termelt, hogy azt pénznek is elfogadták. A faluni rézbányának pedig már a XIII. században igen nagy híre volt. Már Gusztáv Adolf atyjának is különös gondja volt a bányászatra; még többet tett ennek felvirágoztatására és vele kapcsolatban a kereskedelemért a nemzetgazdaságtanhoz is jól értő fia, kinek egyik legfőbb erőforrása a vas és réz volt. Németországi vállalkozásának megkezdését éppen a réz tette lehetővé, mert Lübeck és Hamburg hajlandóak voltak pénzelőleget nyújtani és ennek ellenében a svéd rezet elfogadni. Nem hiába mondogatták már akkor, hogy Gusztáv Adolf sikereinek egyik legfontosabb forrása országának reze és vasa volt. Fejlesztette a király országának hajózását és a kereskedelemmel kapcsolatban a városok életét. Ezek forgalmának biztosítására elrendelte, hogy a parasztek terményeiket a városokban kötelesek eladni. A még régebben elpusztult városokat felélesztette, újakat alapított, úgyhogy uralkodása alatt az egykorú feljegyzések szerint 17 új város épült. Ezeket jó utakkal kapcsolja össze. 1620-ban megnyüik az első postajarat, melyet hamarosan követ öt új vonal és a

posta rendelkezésére áll mindenkinek. A Mölar- és Hjelmar-tavakat a király csatornával kötteti össze. Danzigból, Londonból sörfőzőket, Németországból rézöntőket hozat, Lüttich környékéről bányászokat, vasmunkásokat, fegyverkovácsokat, hogy tanítsák, továbbképezzék a svéd népet. Királyi előlegekkel lehetővé teszi három posztógyár létesítését. Országa különböző pontjain ronggyűjtő-telepeket állít fel, melyek anyaggal látják el az Upsalában alapított papírgyárat. Hadserege számára két fegyvergyárat, lőpormalmokat teremt, ágyúkat öntet. A rézkereskedelmet állami monopóliummá teszi, majd egy kereskedelmi társulatra bízta, melynek összeköttetései Spanyolországig terjednek. A hanza-városokban, idegen országokban ügynökei és bizalmi emberei vannak, kik ellátják gazdasági, kereskedelmi, nem egyszer politikai hírekkel.

Mindenre kiterjedő figyelmét nem kerülték el a közoktatási viszonyok sem. Az első svéd gimnáziumokat is ő alapította. Az alsófokú népoktatásra éppúgy gondja volt, mint az ország egyetlen, de előtte elhanyagolt egyetemére, az upsalaira. Szinte csodálatos az a fáradhatatlanság és lelkes tevékenység, mely a fiatal uralkodót áthatotta. Nemzete érdekében még szíve vonzalmát is feláldozta, özvegy édesanyjának egyik udvarhölgyét — Brake Ebbát — szerette és eltökélt szándéka volt, hogy feleségül vegye. Anyja ellenzése, de méginkább a politikai szükségszerűség beláttatta vele, hogy fejedelmi nővel lépjen frigre és mint fiatal svéd kapitány, álnévvel ment át Németországba háztűznézőbe. Zsigmond brandenburgi választófejedelem leányánál állapodott meg, akit 1620 végén vezetett az oltárhoz. Ezzel a házassággal kiterjedtebb rokonságba került a német, sőt a távolabbi protestáns fejedelmi családokkal.

Házasságkötése évében nemzete újabb harcban állott a lengyelekkel, kiket előbb az orosz harcok tartottak lekötve, de már 1618-ban Livlandot támadták meg. Gusztáv Adolf jól tudta, hogy a lengyel háború kapcsán nemcsak Livland birtokáról lesz szó. Katholikus unokatestvére, a lengyel III. Zsigmond nem adta fel a reményt, hogy idővel még visszaszerezheti a svéd királyi trónt és annak birtokában megkísérelheti a svéd ellenreformációt. Még uralkodása elején titkos szerződésben megígérte a Habsburgoknak (kiknek családjából házasodott), hogy átadja számukra Lengyelországot, ha sikerül visszaszereznie az elvesztett svéd királyságot. Ha titkos volt is ez a megállapodás, a svéd nemzet királyával egyetemben jól tudta, hogy miféle törekvések fenyegetik őket. Az ellenük való védekezés már egymagában is oly szorosan összefűzte a svéd nemzetet királyával, mint alig néhány évtizede a protestáns angolokat királynőjükkel, Erzsébettel. Gusztáv Adolfot tehát nemcsak vallásos buzgóságának őszintesége és mélysége kötötte az evangéliumi hithez és népéhez, hanem annak a tudata, hogy a katolikus Wasa-ággal szemben csak mint protestáns uralkodó tarthatja fenn a svéd trónhoz való jogait. Így nézve a dolgokat, egészen természetesen találhatjuk, hogy a svédek a legnagyobb lelkesedéssel támogatták királyukat lengyel vállalatában. Miután III. Zsigmond visszautasította a svéd békeajánlatot, Gusztáv Adolf 1621 nyarán 20.000-nyi sereggel kelt át a Balti-tengeren és a Dűna torkolata táján a rigai csatában és

Kurlandban ért el sikereket. Bebizonyult, hogy a svédek a várak ostromlásában leküzdhetetlenek és így hamarosan visszaszorultak a lengyelek Livland és Kurland partjairól.

A lengyel háború sikerei, párosulva a nemrégien lezajlott orosz háború eredményeivel, nagy dicsőséget szereztek Gusztáv Adolfnak az északi országok között. Éppen ezeknek a lengyel harcoknak folyamán kerestek a németországi protestánsok külföldön is összeköttetéseket, hogy megvédjék magukat a cseh és pfalzi háborúk sikereitől elbizakodott II. Ferdinánd ellen. A 30 éves háború ezen újabb szakaszában hajlandók voltak a dánok, hollandok és angolok is a beavatkozásra és tárgyalások indultak meg Gusztáv Adolf megnyerésére. Miután azonban a vezetést a lengyelországi svéd sikerek miatt féltékeny dán király (IV. Keresztély) ragadta magához, Gusztáv Adolf köszönettel visszautasította az együttműködést és a lengyel háború további folytatására fordította minden erejét. Dánia, Anglia és Hollandia tehát Svédország nélkül kötötték meg a szövetséget (1625 dec. 9-én Hágában), melynek célja volt a katolikus liga és II. Ferdinánd legyőzése.

A 30 éves háború ezen ú. n. dán szakaszát előkészítő szövetségbe akart bekapcsolódni Bethlen Gábor erdélyi fejedelmünk is, aki ezidőtájt, 1626 tavaszán vette nőül a brandenburgi választó hűgát és így sógorágba került nemcsak György Vilmos választóval, hanem az ekkor már nagy hírnevű Gusztáv Adolffal is. Bethlen Gábor arra számított, hogy Gusztáv Adolf is részt vesz a II. Ferdinánd ellenes vállalkozásban. Nem tudta még, hogy a svéd király a szövetségtől visszalépett és helyette lengyel háborúját folytatta. Ez alkalommal azonban Gusztáv Adolf a lengyel fennhatóság alatt álló porosz kikötővárosok ellen vonult. Ezzel közelebb tette a háború színhelyét Németország-hoz és közvetve már a nyugaton támadó protestáns hitsorsosait is támogatta. 1626 nyarán 14,000 emberével nem messze Danzigtól szállott partra. Elindulása előtt azonban követet küldött Bethlenhez azzal a felszólítással, hogy vegyen részt a lengyelek elleni támadásában. Bethlent meglepte ez az ajánlat, mert ő célravezetőbbnek tartotta a II. Ferdinánd elleni harcot. Megbízottja a svéd követtel azonnal útra kelt ama válaszával, hogy Gusztáv Adolf halassza el lengyel expedícióját. A Visztula helyett menjen az Odera felé és annak mentén üssön Sziléziára, hová ő is igyekszik. Ez a követség azonban már elkésett és így Gusztáv Adolf nagy sajnálkozással vette tudomásul, hogy nem működhetek együtt erdélyi sógorával. így Bethlen hiába várta a svéd királyt Szilézia felé. Közben II. Ferdinánd megengedte Wallensteinnek, hogy sereget szervezzen és most már két sereggel rendelkezvén, a liga hadai IV. Keresztélyt (Lutternél), a Wallenstein hadak pedig a németországi protestáns zsoldosokat verték meg (Dessaunál).

Míg a liga és Wallenstein seregei diadalt arattak ellenfeleken, addig Gusztáv Adolf sikerrel folytatta lengyel háborúját. A farsztó és véres harcokban ő maga is állandóan részt vett. Az 1627-i Dirschau melletti csatározásokban súlyosan meg is sebesült a jobb vállán. Érette aggódó híveinek ekkor jelentette ki, hogy személye nem lehet olyan fontos, mint ahogy azt alattvalói gondolják, mert az isteni Gondviselés

remélhetőleg halála után is úgy öröködi Svédország felett, mint eddig. És ha halál lenne is az osztályrésze, az sem baj. „Mert meghalhat-e egy király nagyobb dicsőséggel, mintha az Istenért és népért viselt harcban éri a halál?” Ilyen királynak szívesen szolgált országa és nemhiába deklarálta a svéd országgyűlés az alábbiakat: „Míthogy az országot legjobban tulajdon fiai védik meg, elhatároztuk, hogy őfelsége szolgálatára általános katonaaállítás rendelünk, mely szerint minden tizedik ember, akár adófizető, akár szabad telken lakik, katonának soroztatik.”

A harcias, buzgón vallásos és vitéz svéd parasztokból így szervezhetett Gusztáv Adolf egy minden ízében nemzeti hadsereget olyan időben, mikor még máshol mindenütt a zsoldos haderők divatoztak és a háborúk nem annyira nemzeti vállalkozások voltak, hanem többnyire üzleti alapon, mindenféle szedett-vedett, toborzott népséggel folytak. Gusztáv Adolf hatalmas szelleme, a folytonos harcokban szerzett tapasztalatai, nyughatatlan, háborúra termett egyénisége tették lehetővé, hogy nemzete fiaiból és az iránta hűséges finnekből megalkotta a XVII. század legkitűnőbb seregét. Ennek lelke és vezetője a király volt, ki jól ismerte a klasszikus népeknek és a legújabb időknek a hadi taktikáját. Folytonos háborúban módja volt azokat kipróbálni és tökéletesíteni annyira, hogy a későbbi korok hadvezéreinek a svéd taktika és seregszervezet valóságos mintául szolgált. Úgy a gyalogsági csoportok, mint a lovasság és tüzérség megszervezésében legfőbb törekvése a fűrgesség, gyors mozgás és könnyedség biztosítása volt. A gyalogságnál szaporította a puskások számát a könnyű dzsidákkal felszerelt lándzsások rovására és egész zászlóaljai voltak tisztán puskásokból, könnyű muskétákkal felszerelve, melyekkel gyorsabban lőttek, mint az ellenfél puskái. A hatszorosan felállított puskásokból egyszerre három sor tudott löni; az első sor fekvő, a második térdelve és így hatásosan ártott a tizes sorokban, négyszögekben felállított ellenséges csoportoknak. A gyalogságot felhasználta a kisebb számú lovasság sűrítésére és ennek nem egyszer döntő szerepét Gusztáv Adolftól tanulta meg az európai hadvezetés. Tüzérségében is a könnyű, négyfontos ágyúk voltak túlsúlyban, a legendás hírű, bőrrrel bevont rézcsöves, ú. n. „bőr-ágyúk”, melyeket 2—3 ember könnyen tovább szállíthatott és amelyekkel a gyalogság harcát is támogatta. Ezekkel háromszor olyan gyorsan tudtak tüzelni, mint az ellenfél. A lovassága mozgását is gyorsabbá és könnyebbé tette, de ebből a fegyvernemből nem nagy számmal rendelkezett. Bethlen Gábor szövetségét elsősorban éppen azért kereste, mert az erdélyi fejedelem révén akart hozzájutni egy tetemesebb könnyű lovassághoz.

Még 1628-ban sem adta fel a reményét annak, hogy Bethlennel Lengyelországban együttműködhetik. Egyik legbizalmasabb emberét, Strassburg Pál kapitányt indította el 1628. júl. 23-án Dirschauból erdélyi állandó követéül, hogy igyekezzék megnyerni a nagy fejedelmet lengyel terveihez. Bethlen most már több kedvet mutatott ehhez. Értesülései szerint a lengyel királyt szélütés érte... Arra számított, hogy török közvetítéssel sikerül lengyel királysága és ennek birtokában aztán rátámadhatnak sógorával az általa annyira gyűlölt Habsburg-hatalomra. Igyekezett a török portát is rábími Lengyelország megtáma-

dására. Közben pedig Strassburgnak kifejtette, hogy a Németországban mind hatalmasabbá váló császár ellen most már csak Gusztáv Adolf léphet fel a siker reményével. Vegye kezébe a bukás szélén álló protestantizmus ügyét, az ő támogatására Németországban is biztosan számíthat.

Gusztáv Adolf németországi vállalatára ezek a biztatások mindenestre hatás nélkül nem maradtak. Wallenstein ebben az időben már egészen a Balti-tengerig terjesztette ki a császári hatalmat. Elűzte a mecklenburgi hercegeket, kiknek birtokát a császár Wallensteinnek adta. Kiterjesztette hatalmát Pomerániára és ostrom alá fogta a háborúban semleges Stralsundot (1628), amely a dán királytól nem nyerhetvén elegendő segítséget, a svédekhez fordult. A svédek fel is mentették a szorongatott kikötővárost és ezzel Wallenstein Balti-tenger melléki tervei kudarcot vallottak. Wallenstein sietett megkötni a békét a dánokkal (Lübeck, 1629), nehogy azok esetleg összefogjanak Svédországgal. Gusztáv Adolf leküzdésére pedig 10.000 császári katonát küld keletre, a lengyel király támogatására. II. Ferdinánd ekkoriban adta ki a híres visszatérítési rendeletét (restitutio edictum), melyben visszakövetelte az augsburgi vallásbéke óta protestáns kézre került egyházi birtokokat, noha 1620-ban (a mühlhauseni szerződésben) ilyen irányú szándékairól már egyszer lemondott. Ennek a rendeletnek a végrehajtása létalapjaiban fenyegette a német protestantizmust és biztosította volna a császári teljhatalmat. Ez a teljhatalom, valamint a császárnak a dölyös és erőszakos Wallensteinhez való ragaszkodása aggodalommal töltötte el a katolikus fejedelmeket is, kiket titkon a francia nagy kancellár, Richelieu is a császár ellen izgatott. II. Ferdinánd növekvő hatalma u. i. a franciákat is fenyegette, — különösen Itáliában, hová sereget küldött a spanyol érdekek támogatására és a Rajna mellett is gyülekeztek császári csapatok.

Richelieu nem elégedett meg azzal, hogy igyekezett elvonni a császártól a liga tagjait, akik végre kierőszakolták Wallenstein elbocsátását, hanem a külföldi országok körében is keresett valakit, akit szembeállíthasson a császárral. Miként Bethlen Gábor, ő is úgy találta, hogy erre Gusztáv Adolf, a „felkelő Nap” hivatott. Hogy szabad kezet biztosítson a svéd királynak, hatéves fegyverszünetet hozott létre a svédek! és lengyelek között. A lengyeleket nemcsak gyengeségük, de a Bethlentől előkészített török támadás lehetősége is arra bírta, hogy a Balti-tenger partjairól lemondjanak a svédek javára.

Gusztáv Adolf hosszú és szívós harcaival tehát diadalmaskodott. Megszerezte országának a Balticumot és Észak első államává tette a Finn- és Észtországgal egymillió lakosú svéd királyságot. Tettereje hogy is engedte volna nyugodni, mikor ügyis országa előtt látta a Balti-tenger felé hatoló és már támadásba ment császári hatalmat. Emellett németországi hitsorsosait már 1625-ben meg akarta segíteni, de akkor eléje került IV. Keresztély, aki most Wallensteintől azzal a feltétellel nyert kedvező békét, hogy soha többé nem avatkozik a németországi dolgokba; Gusztáv Adolfnak tehát a vezetés terén nem lehetett többé riválisa. Igaz ugyan, hogy IV. Keresztély volt szövetségesei, az angolok és hollandok semmi kedvet sem mutattak egy újabb támadáshoz.

A német fejedelmek és városok pedig annyira rettegték a császár hatalmát, hogy óvakodtak Gusztáv Adolfhoz fordulni, noha a német protestáns tömegek a francia követ kijelentése szerint úgy várták a hős királyt, mint a Messiásukat. Egyetlen egy fejedelem támogatásában bízott Gusztáv Adolf... a Bethlen Gáboréban. A nagy erdélyi fejedelem azonban 49 éves korában éppen akkor húnyta le örökre szemét, mikor legfrissebb (lengyel királyi) reménységei a megvalósulás stádiumába kezdtek volna eljutni. Kire támaszkodjék tehát a hős király egy olyan nagy hatalmasság ellen, mint amilyen volt II. Ferdinánd és éppen diadalainak tetőpontján? ... Richelieutól is csak biztatásokat kapott; zsoldosa különben sem akart lenni a francia hatalomnak. Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy környezete igyekezett lebeszélni a németországi vállalkozásról. Mi adott tehát mégis bátorságot Gusztáv Adolfnak vakmerő vállalkozásához? Kalandvágya, zsákmányszomja talán? Ha ezek vezették volna, akkor kész préda és elég jó kaland lett volna számára a Wallensteintől legyengített régi ellenfél és rivális: a dán király, akinek megtámadására tanácsadói úgyszólván biztatták. Ha meg is állapíthatjuk történelmi igazságként, hogy a XVII. sz. államférfiak politikájukban majdnem kivétel nélkül a durva önzés vezeti, úgy Gusztáv Adolfról el kell ismerni, hogy ő a ritka kivételek közé tartozik. Egyénisége is magasan kiemelkedik századának többi vezető férfija közül. Minden előítélet nélküli és babonáságtól mentes józan gondolkozása szinte páratlanra tesz a kortársai között. Hogy a német császári trón megszerzésének a lehetősége komoly tervként felmerült-e számításaiban, arról hiteles adatok nem maradtak utána. Azt azonban feljegyezte a história, hogy amikor diadalmasan átkelt a Rajna balpartjára, a franciák voltak azok, akik követük, Brézé márkí, útján felajánlották részükörül a német-római császári koronát, ha átengedi nekik a Rajna balpartját. Erre válaszolta latinul, hogy ő „protectorként“ jött át Németországba, nem pedig mint „proditor Ger mániáé“. Tőle tehát ne várják, hogy elárulja Németországot. Reális diadalai tetőpontján nem egyszer hangoztatta a „corpus evangelicorum“-nak a megvalósítását Bajorország és Ausztria nélkül, természetesen külön vezetéssel és nem a Habsburg-császárral... Hogy ez a vezető ki lesz, azt a jövőre bízza. Élén legszívesebben brandenburgi sógorának fiát (a későbbi nagyválasztót) látta volna mint örökösének, leánygyermekének leendő férjét. Jellemzi zsenialitását ez az elgondolása azért is, mert majdnem harmadfélszáz év múlva ha nem is corpus evangelicorumként, de létrejött az egységes Németország, mégpedig a nagyválasztó leszármazól révén ... Gusztáv Adolf semmiképpen sem lőtt túl a célon, hisz sikerei oly magasra lendítették, hogy célkitűzését igen-igen magasra szabhatta volna, ha nem lép közbe váratlanul a halála. Mindenesetre ha még néhány évtizedig életben marad, beláthatatlan változások állottak volna elő a világtörténelmi fejlődés folyamán.

Mi vezette hát Gusztáv Adolfot...? Mélységes hite, hogy hivatása segítené az elnyomott hitsorsokat és annak a biztos tudata, hogy a császári sereg előbb-utóbb Svédországot úgyszólván megtámadja. „Svédországnak azonban nem szabad bevágni az ellenségét. Támadni

kell, hogy segítséget vihessen! Ezzel vigasztalhatjuk meg legjobb hittestvéreinket, — jelentette ki a svéd államtanácsban —, különben sosem tudnánk Isten és a világ előtt igazolni, ha cserben hagynánk Őket.“ — Mikor végre legaggódóbb híveit és az ország rendéit is meggyőzte vállalata és hivatása szükségességéről és ünnepélyesen elbúcsúzott országa rendéitől, a magasságos Istenre hivatkozott annak bizonyágául, „hogy nem könnyelműség, saját kívánság vagy kedvtelés viszi ebbe a veszélyes háborúba, melyből talán vissza sem jön, hisz addig jár a korszó a kútra, míg egyszer el nem török..Szinte mintha végrendelkeznek, úgy búcsúzik hűségese alattvalóitól és mint a jó gazda, ki elhagyja a házat, mindenről a legalaposabban gondoskodik. Hadereje a mindenfelől toborzott zsoldosokkal 80.000 főnyire volt számítható, de ebből csak 38.000 embert szánhatott német vállalatára, hogy esetleges támadások ellen otthon is legyen körülbelül ennek megfelelő haderő. A kormányzást a birodalmi tanácsra bízta és az ország rendjeit negyedfél éves leánykájának a hűségére esketi arra az esetre, ha nem térne vissza vállalatából.

13.000-nyi haderőt vihetett csak magával, mellyel 1630 július 4-én szállott ki elsőnek a király Usedom szigetén, hol császári őrségek voltak. Néhány nap múlva Wollin szigetre került rá a sor, míg végül Stettin várossal a nagy német szárazföldön is megvetette lábát. Haderéjét nemcsak a császár becsülte le kicsi száma miatt, hanem maguk a protestáns fejedelmek sem vették valami komolyan. Gusztáv Adolfnak nem volt könnyű dolga. Lépésről-lépésre kellett meghódítania a pomerániai és mecklenburgi városokat. A császári hadak, hogy megnehezítsék a svéd király előhaladását, maguk körül mindent elpusztítottak. Ezzel teljesen gyűlöletessé tették magukat a lakosság előtt, mely a fégyelmezett, szükségleteit megfizető svéd csapatokat és a barátságos fellépésű svéd királyt csakhamar mint szabadítót fogadta. A zord éghajlathoz szokott svéddek még télen is harcoltak; így tavaszra Gusztáv Adolf már az Odera melletti Frankfurtot is a magáénak mondhatta. Amíg a bosszús és kegyetlen liga-hadak meggondolatlanul el nem pusztították Magdeburgot (1631 május 20), addig Gusztáv Adolf délebbre nem nyomulhatott. Nem hagyhatta u. i. maga mögött brandenburgi sógorát, aki még mindig nem volt hajlandó vele szerződésre lépni. Magdeburg pusztulása után is csak fenyegető nyomásra csatlakozott a brandenburgi választó. János György szász választó pedig csak akkor állott melléje, mikor a liga serege az eddig le nem győzött Tilly vezérletével országa felé indult és azt már meg is támadta. A hazulról erősítéseket nyert svéd király a vele egyesült szász sereggel Lipcse mellett ütközött meg Tillyvel a breitenfeldi mezőn 1631 szeptember 17-én. A balszámon álló szászok ugyan megfutottak, de a hősiessen harcoló svéddek a szászok nélkül is teljesen diadalmaskodtak.

A breitenfeldi csata döntő sikert biztosított a svédeknek. Míg a szászok elfoglalták a császártól Csehországot, addig a svéddek Németország belsejébe indultak. Gusztáv Adolfnak még arra is volt ideje Merseburgban, hogy beszüntesse az éppen akkor lefolytatott boszorkánypereket és szabadon bocsáttassa a szerencsétlen vádlottakat.

Míg hadaival diadalmasan haladt előre, addig a császár megdöbbenve érezhette, mint válik semmivé mindaz, amit eddig kivívtak számára a liga és Wallenstein seregei. Erfurt, Schweinfurt, Würzburg és a Majna menti Frankfurt után még a Rajnán túli Mainz is Gusztáv Adolf kezébe jutott. 1632 tavaszán Bajorország felé indult, hogy elfoglalja a liga lelkének, bajor Miksának az országát. Szinte csodálatos a gyorsaság, mellyel Gusztáv Adolf haderejével keresztül-kasul járta az országot. Megtörtént, hogy nem egyszer még éjjel is meneteltek a csapatok fáklyafénynél, ha a haditerv úgy kívánta. Nürnberg a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a győzelmes királyt, akit Tilly Rain falunál igyekezett feltartóztatni. Nemcsak a csatát veszítette el, hanem halálosan meg is sebesült. Szabadon állott az út München előtt, mely kénytelen volt kapuit megnyitni. Mindenki azt hitte, hogy a svéd király a kegyetlenül elpusztított Magdeburg megbosszulására mostakatholikus Münchent fogja hasonló sorsra juttatni. De Gusztáv Adolftól távol állott ez a szándék. „A bosszú Isten dolga — jelentette ki alig az imént Augsburgban. — Nem akarom én a katolikus egyház jogait kisebbiteni. Én csak azt akarom, hogy minden vallásfelekezet szabadon hirdethesse a maga tanait.“ Rendkívüli dolog volt ez abban az időben, mikor az egyes vallásfelekezetek a szabadságot úgy értelmezték, hogy az jog a többieknek az elnyomására.

A császárnak nem volt már más segedelme, mint a megbántott Wallenstein. Csak hosszas kérésekre és súlyos feltételek árán vállalta el ismét a seregszervezést és vezérletet. Oly gyorsan készült fel, hogy Gusztáv Adolf kénytelen volt letenni az osztrák tartományok és Bécs megtámadásának a tervéről. A felkészült Wallenstein u. i. Nürnberg felé fordult. Gusztáv Adolf sietett a város védelmére. Az erősen elsáncolt Wallensteinnel azonban megmérkőzni nem tudott. Visszafordult tehát Bajorország felé, hogy onnan esetleg Bécs ellen támadjon. Ellenfele ekkor Szászországra vetette magát, hogy annak pusztításával elvonja a szász választót Gusztáv Adolftól és így elvágja az útját Svédország felől. Gusztáv Adolf átlátta e terv nagy horderejét. Bajorországból hirtelen Wallenstein után indult, miután a szász választó is sürgősen kérte a segítséget.

Erfurton kellett keresztül vonulnia, hogy utolérje Wallenstein, aki már nem is számított a svéd király részéről téli háborúra. Hadainak egy tekintélyes részét Pappenheim vezetésével már el is bocsátotta nyugat felé, de nem messzire, hogy szükség esetén magához vonhassa. Az Erfurton keresztül vonuló svéd királyt a környék lakossága olyan ünneplésben részesítette, amely szinte megdöbbenette és halálsejtelmekkel töltötte el. Nem messze breitenfeldi diadalának színhelyétől, Lipcsétől kissé délnyugatra, Lützen mellett találkozott téli szállásra készülő ellenfelével, aki most már nem tért ki a harc élők mint tette ezt Nürnbergnél.

November 16-ának reggelén csatára készen állottak az ellenfelek. Az ütközetet erősen késleltette a sűrű köd, mely csak 11 óra felé szállott fel annyira, hogy a hadak egymásra támadhattak. A gyalogságot mindkét félnél jobbról-balról most is, mint Breitenfeldnél, a lovasság támogatta. Gusztáv Adolf a jobbszámon állott, balról weimári Ber-

nát herceg, kivel a király előző este megbeszélte a csatatervet és felkérte, hogy az ütközetet vezesse, amennyiben vele bármi baj történék. A puskások kölcsönös tüzeleése után a jobbszáron álló nehéz finn vértés ezredeknek sikerült az országutat szegélyező árkokon keresztül hatolni, de a Wallenstein parancsára időközben megérkezett Pappenheim-lovasezredek visszavetették őket. Az ismét támadásra felfejlődött svéd lovasezredek egyikének parancsnoka megsebesülván, a hős svéd király vette át az ezred vezetését. A svéd jobbszámy megint a leghevesebb küzdelemben bocsátkozott az ellenféllel, miközben Gusztáv Adolf bal felsőkarcsonjtját egy ellenséges puskás golyója ketté törte. A svéd király régi sebesülése miatt vértet nem hordhatott és így egyszerű bőrbekecse nem tudta megvédeni az ellenséges puskások golyóitól. A különben is rövidlátó király az ismét sűrűbbé váló ködben nehezen tájékozódhatott és így az ellenséghez egészen közel sodródott. Újabb lövések után lehanyatlott lováról, mely lovasa nélkül érkezett vértől pirosán a svéd gyalogság elé. A veszteség fájdalmas tudata csak fokozta a svéd erőket. Most már hős királyuk kifosztott holttestéért harcoltak ... Wallenstein maga sietett a svéd jobbszámy ellen három lovas ezredével és időközben Pappenheim friss gyalogos ezredei is megérkeztek, de a svéd sereget most már a császáriak nem voltak képesek leküzdeni. Az ádáz harcnak a sötét este vetett véget, miközben az erősen megfogyatkozott wallensteini hadak meghátráltak Lipcse felé. Tüzérségük, zászlóik mind a csatateren maradtak. Wallenstein kénytelen volt Lipcsét is feladva, elhagyni Szászországot. Csehországba húzódtott vissza...

Egy hatalmas vándorkő fekdtt nem messze attól a helytől, hol Gusztáv Adolf kilenc sebből vérző holttestét feltalálták. A követ arra a helyre hengerítették, hol a XVII. század egyik legnagyobb férfialehelte ki lelkét. A pápa Nagy Sándorhoz, egy másik ellenfél olyan férfiúhoz hasonlította, akihez foghatót Európa keveset szült. Valóban nemcsak nagy dolgokat cselekedett Gusztáv Adolf, de egyéni tulajdonságai révén is első embere volt korának. Egykorú követjelentések szerint tökéletes volt mindenben és aki megismerte, csak szeretni tudta... De mert emlékétt elsősorban hitsorsosai és a protestáns intézmények ápolják (mint amilyen pl. az áldásosán működő Gusztáv Adolf-Egylet), a felületesen ítélkezők benne csak a protestáns nagyságot látják. Még népe és a jelenlegi svéd király is templomokban ünnepelték meg egy éve halálának 300 éves fordulóját. Gusztáv Adolf azonban nemcsak a protestantizmus megmentője, hanem bajnoka a lelkiismereti szabadságnak, miként azt már hirdette róla a XVIII. század felvilágosodott irodalma. Emellett legnemzetibb hőse népének, mert akkor is annak naggyá tételén munkálkodott, mikor kardját a vallásszabadságért felemelte. Hőse a világtörténelemnek, hőse nemzetének, aki felekezeti különbség nélkül érdemes három század távolából is az utókor tiszteletére.